

Добрица
ЪОСИЪ

ОТПАДНИК

ВРЕМЕ ЗЛА 2

Copyright © 1986, Ана Ђосић Вукић
Copyright © овог издања 2021, ЛАГУНА

Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta
odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

NC-COC-016937, NC-CW-016937, FSC-C007782

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

ОТПАДНИК

ПРВА ГЛАВА

1

Тамо, на западу и северу Европе, почео је друји европски рат, који мора бити и наш и светски. За сада, рат је за нас овде чињање новина и забава ствараца. Ако смо на почетку прошлоти светској рату сви ми у Европи имали отаџбине, данас је, рекао бих, имају једино Немци. А ми остали – само незнаће.

Суштрадан по Миленином огласку из Београда у мом поштанском сандучету нашао сам пакети са стенографским белешкама са московских суђења, преведеним на француски, писма за Милену и Владимира, један број Њус кроникла са чланком о московским процесима енглеској адвокату и „краљевској саветника“ Д. Н. Прића и још неколико исечака из америчких и француских (дакле, буржоаских, антикомунистичких) новина, у којима се пише о правној заснованости московских суђења и пресуда. Све ми је по послао мој пријатељ Бојдан Драговић, с намером да ми и тим чињеницама докаже да су моја осоравана моралне заснованости тих суђења и праведности смртних казни окривљених большевичких вођа процистичка и непријатељска.

Та ме је њошиљка јако узнемирила. Њен доносилац се није усудио или није хтео да ми је директно преда, највероватније зашто што сам њод партијским дојкомом. Помишљао сам да ми је Петар Бајевих убадио то њошиљку. Али судећи њо њејовом њонашању оне ноћи кад је свратио код мене, он није имао никаквих разлога да ми то Бојданову њошиљку не преда у руке. Предајући Владимиру њисмо, замолио сам га да ми њокаже дајум и још сам се више збунио када сам њрочишао „Јули 1938. њод.“. Дакле, то је њисмо њисано њре њуних њринаесѡ месеци и њре чланка у Пролетеру „Маска је њала“. Зашто ми тек сада њримамо то њошју? Да ли је то Бојданова или курирова воља? Владимир није хтео да ми њокаже очево њисмо. Писмо Милени, наравно, нећу да оћворим, ња ће ми све до њеној њовраћка толико закашњење Бојданове њошиљке оствити мучна зајонейка.

Читам сћенотрафске белешке са московских суђења, читам, сумњам у своје очи; сумњам у веродостојност њој њекста; сумњам у њостјојање свешта у коме се то збива.

Судило се, дакле, вођама њрве социјалистичке револуције као њејријатељима и издајницима те револуције; њворцима совјетске државе као империјалистичким и фашистичким агентима; Лењиновим друговима и теоретичарима дољшевизма као криминалцима и убицама. А они су њризнали све оћјужде, величали и славили Сћаљина, свој њужжоца и судију, свој убицу; они се на суђењима нису борили за част и живот, они су се борили за своју срамоту и смрт.

Јесам ли ја заиста са реакционарној, буржоаској сћановишта сумњао у совјетски суд и Сћаљина, њодлејао анти-совјетској њројтајанди, издао своје идеале и своје другове? Зар је Бојдан Драјових у њраву што ме је онако свирејо најао? Зар је и овај срамни дојком партије оћравдан? Обузео ме је неки њадљив сћид од себе и свих људи.

Два дана и две ноћи нисам излазио из собе. Пио сам кафу и њушио. Оћкако је Катјарина у долници, Вера ме

више не йосећује йред йоноћ, а ја сада здої йоїа више не йаїим. Пријаїељ ми је йоїреднији но икад, а ја їа немам. Милена је у Паризу, једва чекам да се враїи. Сїрах ме је да се здої мене не разведе од Боїдана. Доїукла ди ме їа њена жрїва. И са Владимиром се нешїо необично здива. Вукашин йрима йолийичке йријаїеље, їе їраїикомичне сїасиоце срїскої народа, слуша све емисије Радио Лондона и не схвайїа зашїо ме не уздућују весїи о немачком дрзом освајању Пољске. Њему нећу да йокажем шїа чийам. Не моју ни сада да йоднесем њеїов анїиبدوљшевизам.

Размишљам, йиїам се: шїа се їо здило у їој їраїичној и неїредвидљивој Русији? Толики йокољ својих није извршен ни у једној дорди за йресїо, ни у једном їраћанском райшу, ни у једној цркви. Колико знам, ни у једном верском райшу, револуцији и инквизицији није било їолико значајних јерейика и ошйадника какви су ови дољшевички – Троцки, Бухарин, Зиновјев, Камењев, Риков, Тухачевски, Блихер и њихови друїови. Шїа је онда с їом идеолоїијом и їим друшївом ако су их їолики и їакви људи издали? Ако су издајници, они су несумњиво најїори издајници у овом веку. Ако їо нису, ако је, дакле, ово лаж, онда је у Русији победила конїрареволуција, која доказује да су идеали неосївариви, да је човек еїоисїичко нишїавило, коме су идеје и идеали само средсїва за обмањивање и йоїчињавање људи. У оба случаја йоражен је човек. Зло је, дакле, исїоријска йрирода човекова.

Али како је моїуће да се їа нихилисїичка їроїшеска у московским судницама одиїра їако савршено, без иједної инцидентїа, йред зайадним диїломатїама и сїручним йосмаїрачима из Евроїе и Америке, йрофесионалним ловцима на їрешке и йодвале, који не уочише ниједну несаїласносї између оїїужбе и йризнања окривљених? Није йознаїо да су људи на једном судском йроцесу били їеже окривљени, а да за њихове кривице није йружен ниједан маїеријални

доказ, ња ипак, они су сви одреда њризнали кривице за које су оишужени, осуђујући сами себе на ѡрезир, ѡађење и смрт. Да је ѡо учинио један човек или неколико људи, и онда би ѡо било несхваћљиво и неубедљиво. Међуштим, ѡо су учиниле десетине и десетине великих револуционара, сѡарих родијаша и сибирских сѡрадалника за своју идеју, хероја ѡрађанској раѡа, водећих људи савремене Русије. Зашио се сѡари дољшевици нису бранили, зашио су сви оишуживали себе на шим суђењима?

Разлози би моѡли биши ови: неѡдношљива мучења у исѡрази и сѡрах да се она не ѡнове (зар се међу њима није нашао баи нико ко је моѡао да издржи ѡа мучења); уцене да ће им ѡобити децу, жену, родбину ако не ѡризнају оишужбе (дољшевици са сѡремношћу да све жртвују свом идеалу морали би, дар неких од њих – Бухарин или Зиновјев, на ѡпример – да ѡрисѡану и на шу жртву за своју идеју и своју част); даѡо им обећање да ће ѡаквим држањем заслужити милост и животи (зар се међу ѡаквим људима није нашао нико ко има ѡолико достѡјансѡива да не ѡрисѡане на ѡакво ѡонижење; зар се међу шим искусним борцима, ѡознаваоцима Сѡаљина и људи уошшѡе, није нашао човек који не верује обећањима да се ѡризнањем сѡасава ѡлава, шим ѡре шѡо су ови са ѡоследњих суђења знали да ѡмиловања нема).

Можда су ѡризнавали оишужбе у својој фанатичној оданосѡи ѡарѡији, са свешћу да јој се оишором и неѡризнањем наноси ѡолишничка шѡеѡа и руши уѡлед Совјетској Савеза у свешћу, доѡриноси разочарању у социјализам и Сѡаљина (не моу сви они биши шѡршулијански фанатѡици; има међу њима шѡорейничара и инѡелекѡуалаца, умних људи који не би ѡрисѡали да буду жртвени јарци); можда су ѡосѡали айсолуѡно равнодушни ѡрема свим људским вредносѡима и врлинама ѡа су им животи, достѡјансѡиво и част изѡубили сваку вредносѡ и смисао (не може се веровати да су сви

и велики борци за нови свет, људи који су се деценијама борили за идеал, за неколико месеци у зашвору пошали толико разочарани и асолушно равнодушни према свему); можда су се толико зидили на свет и људе, па су желели само што пре и што једноставније да скончају (иако иашење живојној наона код толиких људи моуће је по-стићи, колико знам, само неком дроом или анестетиком); можда су сви они одједном пошали иакви циници да су својим најнедојјнијим самоошужбама хтели да изврну рулу човекове вредности и њеове инстиуције, па су се на сирељању смејали и срдали са удицама и свима нама који смо им веровали...

Не знам, не разумем зашто се то доодило баш иако како се доодило. Обузима ме сирава пре суирашњицом. И ја сам у предворју московске суднице. Чекам груове да ме уведу. Тушим и зурим у зид.

Чуем Бојдана у нашем последњем развору о московским суђењима, који смо водили у Павиљону науке на Светској изложби у Паризу:

„Како ти, Иване, можеш да сумњаш да се у социјалистичком друштву суди невиним људима?“ „А како ти, Бојдане, можеш да не сумњаш да су Зиновјев, Бухарин и Каменејев, на пример, непријатељи социјализма и аенти империјалистичких држава?“ „А зашто да сумњам? У социјализму не може невин човек бити осуђен. Чим су осуђени, сигурно су криви.“ „Ако је моуће да је Бухарин непријатељ, зашто није моуће да је и Стаљин непријатељ и издајник социјализма?“ „Ошкуд ти, Иване, па лудачка мисао? Знаш ли ти чија је то идеја? Троцкој! Да, Троцкој.“ „Можда је Троцки у праву“, рекао сам и уризао се за језик. Бојдан је предледео и промуцао: „Како Стаљин може бити непријатељ социјализма?!“ „А зашто да не може? Ако Троцки, Бухарин и Каменејев моу бити издајници, зашто то не моу бити Стаљин, Молошов, Ворошилов? Баш онако као што

је Јајода.“ „Схоластичке дрбљарије!“ „Добро, нека Стаљин и није нейријашељ. Али зар ти не можеш да йрејйосйавиши да он йреши? Сваки човек, и најдољи, може да йойреши.“

„Па наравно да може! Сваки човек може да йойреши. Међушим, йарйија не йреши.“ „Ти си орйодоксни доймайик, Бојдане! За йеде је сумња йрех. А сумња је йрејйосйавка и науке и слободе, и йравде. Свеја шйо човек ради.“ „То су либералистичке, йо су индивидуалистичке фразе! То је лоика свих ойорйунисйа и каййиуланайа.“ „Шйо се йиче йарйије, ако и йойреши нека њена ћелија, неки њен гео, неки њен функционер, йарйија као истйоријска аванарда у сйрайеији борбе и циљевима никад не йреши. Она је, схвайи једном, свесни извршилац објективне истйоријске закономерносйи.“

И йако даље, све у духу и слову истйоријској и майеријалистичкој детерминизма, мени нейодношљивој начина мишљења.

Ко је од нас двојице йомерио йаменеу, йишйао сам се онда у Павильону науке док сам слушао о ейохалном ойкрићу осмозе и йосмайрао борбу орхидеја и демонстйирање експериментайа осмозом ћелије; ойкриће да је диолошки суйсйрайт йерманенйна неравнойежа и неједнакосйи, односно динамичко усйосйављање и рушење равнойеже различийих елеменайа и енерйија – основни је закон живойа. Слушајући о селективной функцији орйанела у ћелији, закључио сам да орйанеле можданих ћелија нису йозийивно селективне, йа нам мозак йроизводи и смрйоносне идеје.

Јадно и бесмислено звучало ми је Бојданово йозивање на некакве „објективне истйоријске закономерносйи“!

Чишам йоново и увиђам: оййужени и йосйрељани бољшевици йредвидели су наше „зайадне“, „дуржујске“ и „сайуйничке“ сумње у совјетски суд и истйиниосйи њихових кривица. Они су се оздильно забринули шйо у Европи и чийавом свету људи не верују да су они издајници и

нейријайшељи Совјејтскої Савеза, ѿа су учинили све да нас разувере и изведу из заблуде. Таквим настїојањем они су заистїа обесмислили сваку нашу одбрану њих, ошйужених; они су нас учинили наивчинама, незналицама, реакционарним ѿравдољуйцима и анїисовјејтским истїинољуйцима. То је завршина ѿорука нихилистїичке фарсе у московским судницама. Јер Бухарин, ѿсле Лењина и Троцкої најомиљенији дољшевички вођа, на суду се стїрасно разрачунавао са евројским и америчким инїелектуалцима, ѿравницима, ѿисцима, новинарима, свима који су ѿсумњали у законитїосї суђења, истїинитїосї кривице, оїравданосї казне. Све ѿе евројске и америчке скејтїике Бухарин ѿрекорева шїто „не схваїтају радикалну разлику да у нашој земљи, нейријайшељ, људи какав сам ја, имају у истїо време ѿдељено, двојно мишљење, а ја смаїтрам да је ѿо ѿрва стївар коју шїреба схваїтїи“.

Бухарин је, како ѿа ја разумем, желео да каже да је дољшевик констїитїуционално, идејно и ѿсихолошки двостїруко биће: комунистї и анїикомунистї, револуционар и конїира-револуционар, ѿаїриошїа и издајник, частїан човек и ѿокварењак. Према ѿоме, свако може битїи крив, свако може и шїреба да буде осуђен ако је ѿо ѿошїредно и корисно ѿарїији и вођи; свако може да осуди невиної, да буде лажни сведок, да се одушевљено саїласи са неїравдом и неистїином. Тиме је Бухарин ѿрекао моралностї и духовни инїеїришїей комунистїичкої ѿокреїта, обесмисливши њеїове хуманитїичке циљеве, моралне најоре и шїежње за новим друшївом и новим човеком, чинећи аїсурдним дилеме о средстївима и начинима борбе за комунизам; ѿошїврђујући да су сва средстїва дозвољена. Ако је ѿо хїтео да нам ѿоручи са своје ошйуженичке клуїе, онда је он, с људске шїачке їледишїа, ѿорекао истїоријски смисао борења за комунистїички идеал. У шїом случају, шїај циљ је ѿонишїен у московској судници! Јер, ѿо Досїтојевском, закључак из нашеї силоїизма їласи:

ако циљ не постоји и ако је немогућ и неосстварљив, онда је збиља све доушито! Оно историјично и свирепо ишћање које је Иван Карамазов ушито свом браћу Аљоши, да ли би ирисио да заснује здање људске хармоније и среће на „неосвећеним сузицама дејства, ено оној дејстеница које је себе ударало истиницом у труди“, „да ли би се сајласио да под њим условима будеш архитект (што здања), реци, не лажи“, а овај му одговорио: „Не, не бих се сајласио“ – што је ишћање савременим историјским збивањима коначно одесмишљено! Та дилема – заслужују ли хармонија и срећа човечанства да се за њих пролије неосвећена дејства сузица, „кај дечје крви“ – дилема која деценијама ишћеса моралне умове и раздире племените душе Русије и Европе, та дилема је после московских суђења сасвим наивна и идилична, иријада неистојећем свету. Наше стварне дилеме пале данас и овако: заслужује ли ушитоја – друштво људске хармоније и среће – да се здоје истине свирепо као Стаљин, поао као ишћилац Вишински, лицемеран као Комадов, адвокат ишћужених, ионичен као ишћужени Зиновјев и Крестински? Заслужује ли замишљени социјализам да се за њеа ишћлаудира у московској судници Вишинском и ишћседнику суда Авакумову кад изриче смртне ишћсуде Бухарину и друтовима? Заслужује ли социјализам да се ишћкав став и однос ишћпрају нормалним и разумним?

Бојдан Драговић и Пејтар Бајевећ чврсто верују да заслужује. Можда и заслужује! Можда су нас „историјска крешћања“ заиста ишћтерала у ишћу нихилистичку ишћушћу. До наших дана, за срећну будућност, идеал и веру, од човека се није ишћражило да буде ишћлац, лажов и да се ишћнижава. Да буде слеп, ишћв, неразуман. Јер се ишћако ишћушћа из историје. А што значи и из ишћраедије. Призори у московским судницама за мене више немају ишћнос и узвишеност ишћраедије; они, све до ишћења светила и ишћноћној мука на ишћој сцени, остијају у ишћдручју ишћсурда и нихилизма.

Да су бољшевици којима се судило у Москви умрли дра-нећи достйојансйвено своју истйину, са криком за йравду и часним ошйором йрема шужоцима и судијама, да су умрли као хероји и борци за своја уверења, социјализам би морално йобедио; њему би духовно йријала будућностй, он би био свељудски! То се свакако није дојодило случајно и из безначајних разлоја.

Зашио су шйи нејдашњи велики револуционари йостйали саучесници у йојубљењу велике наде нашеј доба? Зашио су нам шйи највећи ушйоистйи одесмислили ушйоицију о новом свешйу и осудили нас на реалностй и „царсйтво земаљско“? Зашио су нам шйи најзанешйији сањари нашеј века разорили сан о друшйиву йравде и једнакостйи, слободе и разума? Зашио сйари бољшевици нису у московским судницама остйали Промешйеји и својом йобуном и жршйвом сйасли нам „йустиу наду“? Зашио нису истйрајали у вери и йоднели да им йаврани искљују цишйерице? Зашио су се одрицањем од достйојансйва одрекли и моралне основе жршйве, свешйлостйи мученишйива, шйе ишйак најшйрајније земаљске свешйлостйи?

У чије име, с којим йравом и с каквим смислом ја йосйивљам ова йишйања и судим истйорији? Можда је цела ова моја мука само моја немоћ, израз моје „слабе йрађе“, како ме је више йушйа йрекоревао Бојдан, једно „литйерарно дрбљање“ и „идеолошки солишйизам“, како је на робији означео моја слична йишйања и недоумице луцидни и доследни друшй Цвикераш.

Сашйима ћушйим у шйишини. Као влашйа, као сшйуд йробија ме осећање некој исшйолинској сшйраха. Сшй сам сам. Моја йобуна била је йобуна за самоћу. Исшйина води у екскомуникацију. Исшйина ми је срушила веру. Блашйо верницима, блашйо Бојдану и Пешйру! Зар нас шйројица у овом времену нисмо мошйли да остйанемо друшйови? Каква је бесмислица йрича о људском драшйсшйеву!

Свешй је, заисшйа, несашйледив несшйоразум. Тмина у којој се шймила осамљеника додирује кад се йари и шйуче. Све ово

шћо се у двадесетом веку здивало и здива у свету најближе је оној Ничеовој тврдњи да моћиви свеколикој људској деловања, оно шћо се назвало историјом, леже у мраку и без икакве су сврхе и смисла. А зашто шћо се ипак здива и колико не види и не разуме, не може се у њему ни разумно постојати. Ни одбранији од зла, уколико пре ако оно има лице добра, као шћо ја често има.

2

Сине,

Твој рођак са спрата спетљао се у својим противуречно-стима и коначно је ослепео. Покушао сам да му помогнем и разјасним неке ствари, али нисам успео. Он ће сигурно настојати да својим „истинама“ и „моралом“ отрује и тебе. Твој рођак може бити убедљив у својим заблудама, јер он искрено верује у оно што говори. Међутим, и частан човек врло лако може постати објективно непоштен. Ми смо данас на таквом дијалектичком скоку историје.

Рођак ће те гњавити, као што је и мени три месеца до-сађивао својим моралистичким небулозама: да ли циљ оправдава средства?

Московска суђења империјалистичким агентима и издајницима своје совјетске домовине дала су повода буржо-аским, фашистичким и социјалдемократским пискаралима и дрекавцима да се са свом безочношћу и хипокризијом оборе на бољшевички „аморализам“. Нажалост, и твој се рођак нашао у том јату.

Покушаћу, колико знам и умам, са што мање речи да ти разјасним ту идејну збрку коју око револуционарног морала шире и отпадници какав је твој рођак. Опортуни-сти и капитуланти су одавно схватили да је моралистичко разглабање најубедљивије оправдање њиховог кукавичлука

и неспремности на жртву за револуционарни идеал. Не заборављај, хипокризија је суштина морала сваког опортунисте. Тобоже у име хуманизма, они се свим умним моћима и домишљањима обарају на начело да циљ оправдава средство, ужасавајући се његовог језуитског порекла и карактера. Притом, та се господа праве да не знају да то језуитско начело није реакционарно и аморално по себи. Оно је аморално само зато што је коришћено за реакционарне циљеве. Откад постоје класе, откад се у историји води класна борба, она се води свим средствима. Твој рођак то добро зна, а и ти си у нашој науци то сигурно научио. Све су, сине, судбоносне победе у историји добијене коришћењем свих средстава. Свих! Запамти, није морално питање да ли циљ оправдава средства, него је прво и основно морално питање – шта оправдава циљ? А наш циљ оправдавају закони друштвеног развика, дијалектика историјског развоја, неопходност и неминовност револуционарног обарања експлоататорског поретка и његова замена социјализмом и комунизмом. За разумног човека ту колебања не може бити. За победу комунизма, сине, сва су средства дозвољена! За комунизам, кажем. Не за сваки циљ и било какав циљ. Револуционар је, дакле, по себи морално биће, јер је на страни потлачених и експлоатисаних. Он жртвује живот за њихово ослобођење и носи научну и ослободилачку свест. Он, разуме се, за свој циљ не користи сва средства, већ само неопходна. Ти добро знаш да се данас одлучује ко ће кога. Ми или они. Не смемо ништа ризиковати. Ако за опстанак прве земље социјализма и победу над фашизмом будемо принуђени да се служимо и лукавствима, преварама, обманама, лажима – послужићемо се! На то нас приморавају непријатељи. Тај наш „неморал“ оправдаће комунизам у коме људи више неће имати потребе да се служе нечасним средствима. Ко хоће данас да буде моралан човек и морално да делује, мора

бити револуционар и комунист. Мора следити партију! Не наседај, сине, идеалистичким брбљаријама малограђана и хипокризији отпадника!

Настој да будеш ослобођен матуре. Ја бих желео да студираш технику. Инжењери ће нашој земљи сутра бити најпотребнији. По доносиоцу овог писма јави ми се, али опширно! Грли те отац.

Владимир верује у сваку реч тог писма. Лист исписан словима ситним као буже стоји поред шаха са постављеним фигурама и он или га чита и дуго зуре у последње речи „Грли те отац“, или игра шах са оцем, мењајући фигуре.

А служавка Тина по трећи пут започиње разговор:

Куда ћеш са тим коферима, Владо?

На један дужи пут, тетка Тино.

Да нећеш и ти у бели свет, за оцем, побогу синко? Деда ти се земљосао од брига.

То га лецну, поћута, па је упита:

Ниси ли га ти уплашила мојим коферима?

Нисам хтела да га уплашим. Моја је дужност да му кажем све шта се у кући ради.

Није требало да га секираш.

Како да га не секирам? Кад сте сви ви Катићи намерни да се затрете.

Ја, тетка Тино, нисам Катић.

Него шта си? Ти си Катић. Мајка ти је Катићева, у Вукашиновој кући си одрастао, на његовом хлебу и крилу. И зашто сада ниси Катић?

Молим те, не запиткуј ме. Нисам расположен.

А ко је, синко, у овој кући расположен? Кад се од рата у овој кући запевало и засвирало? Увек је неко на робији или у бекству. А сад се, видим, и ти спремаш.

Не разумеш ти те ствари и не разбијај главу.

А помишљаш ли шта ће они, мајка ти и деда, ако ти се, не дај Боже, нешто деси?

Љубећи је изгура је из собе, погођен њеним речима. Јесте то истина. Једна истина. Али постоји и друга истина, његова, она из очевог писма. Помисли за тренутак да склони кофере под кревет док се Милена не врати, али то не учини. Мора да измени живот и да укине моралну недоследност и двојност своје личности. Не може више да живи у буржоаским благодетима и са ујаком троцкистом, он, комунист, син Богдана Драговића, члан скојевског руководства који треба радничку и студентску омладину да придобија за револуцију и партију. Није то у реду. Хоће право у очи да гледа сваког комунисту и да не узмакне пред опортунистом; хоће и у беди да буде равноправан са незапосленим и гладним радницима и сиромашним студентима, за које се бори, како се борио и његов отац. Али шта ће бити са онима које оставља? Његовим одласком мајка и деда осетиће се превареним и изданим. Посумњаће у његову љубав и оданост. Деда ће га сматрати незахвалником и лицемером, каквим сматра и његовог оца због напада на Ивана. То га боли. Мучи га и страх да му мајка не напусти оца, како је запретила оне ноћи пред одлазак на свој тајновити пут, без поздрава. Види је уплакану и изгубљену, чује: „И ти си издајник као и он! И ти... О, Боже, кога сам волела читавог живота, с ким сам те родила, кога сам родила!“ Уздрхта, расхода се по соби, леже на кревет и зари лице у јастук: како је могла да оде на толики пут, а да се не поздрави с њим?

А била му је не само идеална мајка, него и у свему узор-жена. Колико је био поносан што се у београдској чаршији никад није чула реч о њеном неверству, нити је икад, чак ни на летовањима у Дубровнику, приметио сумњивог мушкарца у њеној близини. И другови су му завидели на „сјајној кеви“, која се не плаши полиције као друге скојевске мајке. Поштоваће је и даље, волеће је увек исто. Зашто се још колеба? Зар се плаши напорног и сиротињског живота?

Зар он није способан да заради за хлеб и једну собицу, зар му удобност и безбедност вреде више од слободе? Устаје, загледа своје ствари.

Све његово стаће у два кофера. Најдрагоценије што има то је шах који му је отац донео са робије, са фигурама направљеним од хлеба у тамничким самоћама. С тим фигурама није играо ни са ким: било би то скрнављење, он је само за гледање, постављен на његовом столу; чека оца да седне на противничку страну и да одиграју прву партију, препуштајући му беле фигуре, одлучан да га победи, иако је чуо од очевих пријатеља да је добар шахиста. Научио је неколико теоријских отварања и одбрана, често седа за сто и игра са оцем замишљене партије. Стави писмо у џеп, седе за сто, повуче неколико потеза па се загуби у замишљањима оца док у робијашкој ћелији прави ове фигуре њему... Гледа у те фигуре од хлеба и плувачке, несавршених облика, на којима се виде отисци очевих прстију, а види оца нагнутог над празним столом у некој париској кафани, са главом у шакама: Милена му је сручила своју одлуку и увреде...

Пажљиво спакова фигуре у груду, црну кутију и положи је у кофер. Пакује зимско одело, ципеле и капут ће понети, три пара чистог веша, неколико марамца и чарапа. Школске књиге брзо спакова; пред књигама из своје библиотеке дуго се размишља; ставља на гомилу оне које воли и жели да чита, много их је, о књигама ће на крају да одлучи. Да ли да понесе и очева писма са робије и из емиграције, која је донео из скровишта у подруму? Кад га ухапсе, заплениће му их полиција, пропашће. А не иде му се без њих. Чита почетак једног: „Драги мој *Шџа* је *џо*?, сине мој...“ Сем неколико последњих писама из Русије и Париза, сва остала почињу истим: „Драги мој *Шџа* је *џо*?, сине мој...“ Опет се узбуди и затрепери. Мати му је више пута препричавала очеву тугу што је морао у прву емиграцију онда кад је он напунио две године и проговорио: „Шта је то? Шта је

то?...“ Да, оче. Шта је то с њом, шта ће бити с нама? Оставља писма, загледа се у фотографије на зиду: на једној су све троје: он, беба у мајчином крилу, отац стоји иза ње, заштитнички нагнут над обома. На другој је отац с њим у наручју, сликали се у Бечу, био је у првом разреду основне школе; да завара полицију, мати га је преко Париза водила у Беч да види оца... Сећа се како су читав дан провели у Пратеру, неколико пута се окретали на великом точку, у свим дечјим забавама уживали заједно... Понеће само ту бечку фотографију. Окачиће је на зид своје самачке собице: кад га буду хапсили, неће ваљда фотографије пленити. Ставља у кофер и фигурицу сивог медведа од керамике, после шаха најдражу стварчицу коју има. Тог медведића отац му је по Ивану послао из Прага, напомињући му да је фигура из Лењинграда, израдио је неки чувени совјетски уметник. И још неке неопходне ствари стрпа у кофере, затвори их и стави уза зид.

Али не оде ни идућег дана. Одлучује да сачека мајчин повратак из Париза и сазна шта је урадила. Часније је да оде кад је она ту.

Зури у писмо: „За победу комунизма сва су средства дозвољена. За комунизам, кажем. Не за сваки циљ и било какав циљ...“ Не сумња у очеве речи; сумња у себе: има ли он снаге за сва средства?

Чује под прозором уговорено звиждукање Мишка Пуба. Неколико дана се нису видели. Журно, као кривац, излази на улицу. Мишко, насмејан, скочи пред њега и загрли га:

Руси ушли у Пољску!

Откуд сад Руси у Пољској? – истрже му се из загрљаја, збуњен.

Црвена армија ослобађа Пољску, човече! Не да је целу фашистима. И враћа западну Белорусију и део Украјине, своје територије које је изгубила Брестлитовским миром. Совјетска граница је већ на Висли, еј!

Владимир размишља неколико тренутака, некако му не годи да у империјалистичком рату Црвена армија ослобађа своју територију од Пољске, прегажене Хитлеровим армијама. Види Мишкову радост и узвикује:

Сјајно! Кренули су!

Мишко му препричава вести Радио Москве о одушевљеним дочецима Црвене армије, које јој приређује ослобођени народ; радују се обојица, идући ка Опсерваторији. Мишко га благо укорева што није био на синоћњем састанку комитета. Препричава му одлуку о појачавању политичке активности у објашњавању немачко-совјетског пакта, за који постоји велико неразумевање, нарочито код интелектуалне омладине. Успут му напомиње да се галама о Бањчевој погибији смирује, а Нађа напушта СКОЈ и по-наша се као уцељена удовица.

Ја се селим – прекида га Владимир. – Одлучио сам да живим од свог рада и сиротињски. Зора ми је нашла собу у једној авлији на Карабурми где станују зидари, Црнотравци. Имаћу пуно посла. Радићу с њима.

Чврсто си одлучио?

Чврсто.

Радујем се, Владо. Последњи је час да се ослободимо тих удобности које нас размекшавају. Ми, мамини синчићи, лако постајемо опортунисти. А живети под истим кровом са троцкистом, то је, заиста, неподношљиво.

Владимир га зауставља.

Наравно. Морамо стрести са себе сву прљавштину. А докле ћеш ти под истим кровом са оцем, једним од стубова режима?

Не мислиш, ваљда, да сам ја срећан што живим са Бором Луковићем? Знаш добро шта све кријемо у његовом подруму. Морам још да га трпим, али нећу дуго.

Полазе. Владимир говори убеђено и надмоћно о слободном животу у који ступа.

Мишко га прекида:

Шта мислиш, Владо, о љубомори?

Владимир мало поћута, па рече:

Љубомору презирем!

То је најлакше рећи. Међутим, то је, драги мој, неподношљива мука. Неподношљива.

Ти си љубоморан?

Не ја. Савка је љубоморна.

Савка љубоморна? Не причај глупости!

Мучи себе и мучи мене. Жели да зна где сам провео сваки минут кад нисам с њом.

Владимир се насмеја. Кад угледа Мишкову снуженост и стид, сажали се и рече:

Негде сам прочитао: Више од тела, жене желе време.

Шта да радим кад ово друго није моје?

Савка је фатална за тебе.

На основу чега то закључујеш?

Те болешљиве женске, то су праве богомољке! Знаш, онај инсект који прождире мужјака. – Чује писак локомотиве, сети се мајке, можда је то њен воз. Ћути.

Снужен, ћути и Мишко. Онда нагло одлази.

Владимир пожуре кући. Више нема колебања. Рекао је Мишку. Ноћас мора да се одсели. Одлучује да оцу напише писмо и обрадује га вешћу да се уписао на Технички факултет. Седе за сто, узе хартију и наливперо, замисли се: како да му каже да је на његовој страни, а да не повреди мајку? У соби се мрачи, не пали сијалицу, хартија се сиви. Осим сажалења према оцу, нема ниједно друго осећање, па седи уочен, с пером у руци. Неко куца. То је деда, али не жели сада да га види, ћути. Зна да деда неће ући у његову собу без одзива. Али он улази и пита:

Зашто седиш у мраку? – пали светло.

Владимир устаје и окреће се ка деди, збуњен; деда гледа у кофере и дуго ћути.